

SZÖLLŐSI JÁNOS

vinogradov1987@gmail.com DOI 10.1432/belv.2014.1.3

Bizánc és a Balkán: integrációs tényezők, stratégiák, struktúrák¹

— *Byzantium and the Balkans: Integrating Factors, Strategies and Structures* —

Abstract

The author of this paper intends to give an overall picture about the particular relationship of the Eastern Roman Empire with the Balkans. The peoples of the Balkan were very rapidly assimilated into the 'Byzantine Commonwealth'. This extraordinary term denotes an extraordinary concept of Dimitri Obolensky, a Russian-born historian and Byzantinist. It signifies a supranational structure with religion (liturgy and church organization), culture (language and literacy), recognition of the emperor's political supremacy (to varying degrees) and a kind of early medieval 'cosmopolitanism' as cohesive powers. In other words, the peoples of the Balkan were receptive to imperial influences.

However, the early period was a real dark age in the history of the Balkans: between the 5th and the 8th centuries the Huns and Avars invaded from the steppe and destroyed the former Roman heritage. The Slavic tribes arrived in the 6th and 7th centuries, later the Onogur Bulgars or 'proto-Bulgarians' settled in the region at the end of 7th century. Consequently, Byzantium lost these provinces. These were unsettled times for the Basileia Romaion's as well.

The pacification of these peoples was a complicated task, but the slow and consistent application of the 'divide et impera' policy and the development in the 9th century (the rule of Michael III and the Macedonian dynasty) had their effects. The expeditions, the regained domination over the Balkans, the 'Hellenization' of the Peloponnesian Slavs, the 'remorse' of the Serbs and the assimilation of the Bulgarian population were some consequences of the 'Pax Byzantina'.

The events of the 10th century generated new dimensions in the international connections, but this era was not an integrating period, it was rather the war between the Empire and the new powerful Bulgaria and the baptism of new nations in the region. The present essay focuses on the wide network of examples and analogies which is of course a fragment of the impressive entire structure. In his work, the author has relied on the most important volumes of this topic and on various interesting, but slightly forgotten studies.

KEYWORDS Byzantium, Balkan, identity, culture

KULCSSZAVAK: Bizánc, Balkán, identitás, kultúra

¹ A Balkán országai közül e rövid dolgozat csak érintőlegesen fog foglalkozni Hellással és a Makedóniával, illetve a mai Horvátország területén létrejött korabeli államalakulatokkal – minthogy előbbi túlságosan is, utóbbi viszont nagyon is kevésbé része a bizánci érdekszférának és nemzetközösségnek. Figyelmünk a Balkánt illetően tehát elsősorban a korai középkorban legjelentősebb Bulgáriára, másodsorban a korai Szerbiára terelődik majd – valamint azokra a kis népekre, amelyek a vizsgált időszakban a félsziget fejlődését meghatározták.

A több mint ezer esztendeig fennálló entitás, Bizánc, az ortodox világ történetének egyik legjelentősebb képződménye, bár karakterében legalább annyira hordozza az ókori görög és római örökséget is.² Birodalmi struktúráit – több vagy kevesebb sikerrel – rendkívül hosszú ideig (tulajdonképpen a negyedikől a tizenötödik századig) volt képes konzerválni, amely számos tényező és törekvés szerencsés összjátékának köszönhető. Ezek között a társadalom, gazdaság és kultúra megannyi területén megnyilvánuló pragmatikus, néhol már-már túlfinomult politikai gyakorlat teremtett összhangot, mely, természetesen nem volt eszményi – és fokozatosan alakult csak ki – ám pozitív hatásai különleges figyelmet érdemelnek.

A Balkán egységesítése volt ennek a politikának egyik legeredményesebb törekvése. Nagyon sok szempontból egyedi az a Dimitri Obolensky, orosz bizantinológus kifejezésével élve „nemzetközösség”³, amely számos zökkenő és buktató ellenére egységbe tudta foglalni az egész érintett térség etnikai és kulturális szempontból is széttagolt, ráadásul egymást (középkori értelemben véve) sűrűn váltogató formációit. A következőkben néhány, többé-kevésbé tipikus jelenség vizsgálata útján próbálunk támpontokat nyújtani annak megértéséhez, hogyan alakulhatott ki az ortodox világ e sajátos, s egyben egyik legfontosabb területi egysége, hogy milyen körülmények segítették, és melyek akadályozták ezt a folyamatot, és hogy mekkora szerep is jutott mindebben a Birodalomnak.

Bizánci és balkáni identitás

Ha közelebb akarunk jutni e „balkáni integráció” hatékonyságának misztériumához, Dimitri Obolenskyt feltétlenül hasznos *Vergiliusunkul* választanunk. Obolensky ugyanis évtizedeket töltött azzal, hogy, felismerve annak rendkívüli jelentőségét, méltó monográfiát szentelhesen a Bizánci Nemzetközösség problematikájának, mint sajátos középkori fenoménnek. Megállapítása szerint a vallási, a kulturális, a gazdasági és politikai kapcsolatokon alapuló egység egyik centruma a Balkán-félsziget volt. Nincs szükség bonyolult okfejtésekre ahhoz, hogy ezt belássuk: hiszen a Balkán ott kezdődik, ahol Bizánc *Île-de-France*-a (Konstantinápoly és vonzáskörzete) nyugati határait találjuk. A 9. és 10. századtól a keleti-szláv államalakulatok, a késő középkorban pedig a román vajdaságok is becsatlakoztak e közvetlen vérkeringésbe, de Bizánc a cseh, a morva és a magyar berendezkedési modellre csak közvetve, a lengyelre egyáltalán nem hatott – és tegyük még hozzá: a horvátokra is alig.⁴

² OSTROGORSKY 2003. 48. „A római államszervezet, a görög kultúra és a keresztény hit a bizánci fejlődés alapvető vonásai. Nélkülük Bizánc léte elképzelhetetlen.” – a bizantinológia egyik axiómájának tekinthető e megállapítása.

³ OBOLENSKY 1999. 14–15. „Jellemző kétértelműséggel használták a bizánciak kifejezéseiket államuk leírásakor – baszileia (»birodalom«), oikumené (»a lakott világmindenség«), politeuma (»kormányzat, közösség«) – azoknak a nemzeteknek címezve, amelyek feletti uralomra igényt tartottak. A hasonlóképpen kétértelmű »nemzetközösség« kifejezést ebben a könyvben ezen görög meghatározások közül leginkább az utolsó durva megfelelőjeként használjuk. Nem lehet pontosan megalkotott jellemzését leírni, nem is célunk, hogy bármilyen modern párhuzamot javasoljunk. A könyv megfelelő és remélhetőleg korántsem alkalmatlan leírását nyújtja egy olyan társadalomnak, amelynek szerkezete és kötelékei ritkán váltak teljességükben láthatóvá a középkor embere előtt...”

⁴ OBOLENSKY 1999. 13–15. Művében Obolensky a középkori Kelet-Európaként bizonytalanul definiált régióra koncentrált, így kevésbé tér ki a pontusi és kaukázusi népekre, illetve a steppére, holott kulturális egységeik (különösen például a középkori grúz magaskultúra!), el sem képzelhetőek a bizánci hatás pressziója nélkül. KAZHDAN 2006. 19.

A jelenség elsődleges összefüggései vallási szempontokat tárnak elénk. Az ún. *autokefália* révén ugyanis „Bizáncban a császár, Isten helytartója, az egyház született oltalmazója, az egyház pedig annyiban támogatja, amennyiben engedelmeskedik az isteni törvénynek.”⁵ Alkalmassint ez azt jelentette, hogy az egyház és az uralkodó közti egyensúly biztosítása volt a központi kormányzat viszonylagos békéjének egyik alapja. A *baszileusz* és az *ekklisia* békétlenségei, az egyik vagy másik oldal uralmi törekvéseinek nyomán támadt, elmérgesedő *ex lex*-időszakok, a birodalom nagy válságai is voltak egyben. De az egyház a középkorban, Nyugaton és Keleten hasonlóképpen, a kultúra és az írásbeliség hordozója és közvetítője. Sőt, az ún. „bizánci identitás-csomag” elengedhetetlen része a *konstantinápolyi patriarchátus* és a császári hatalom főségének elismerése is.⁶

„Bizánc, az államszervezetnek ez a csodája, amely a teljes romba dőlés után is képes volt megújulni, amely egyetlen ember, uralkodó vagy hadvezér rátermettsége és eszmei tüze révén föltámadt a halottaiból – balkáni produktum.” – írja a kiváló szerb író és esszéista, Isidora Sekulić. (Igaz, néhány bekezdéssel később hozzát teszi: „a Balkán minden balkáninak csúcspfogalom, az összes többi fogalom belőle származik”).⁷ Nos, a régió mindenkori helyzete, konfliktusai, problémái nagyban befolyásolják az Impérium belügyeit, geopolitikai viszonyai mindig kihatottak aktuális válságaira és konjunktúrát hozó reformkorszakaira. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a Balkánnak ekkor már volna *Balkán-öntudata*.

A régiót jelölő szó török eredetű és „*hegyláncot*” jelent (első ismert, a maihoz hasonló jelentéssel történő említése 15. századi), a Bulgáriától Szerbiáig húzódó antik Haemus, vagyis a Balkán-hegység nevéből származik.⁸ A hegyek nagy jelentőséggel bírnak a félsziget történetében, például a mindenkori szakadárak bázisaként, vagy a kulturális hatások lassú terjedésének domborzati okaiként. Ráadásul a hegyek triviális magyarázatát képezik annak is, hogy a Balkán irányítását igen nehéz egy kézben egyesíteni. Az egész területet Bizánc három alkalommal, s viszonylag rövid ideig birtokolta csupán teljes egészében, s a középkor folyamán csak a 14. század közepén tűnt úgy, hogy Szkopje központtal, a szerb Nemanjidák vezetése alatt, egyetlen kormánypálca irányíthatja majd, külső nagyhatalmi struktúráktól függetlenül. Mégis: a földrajzi viszonyok integritása és Konstantinápoly *stabilizáló közelsége* évszázadról évszázadra mindinkább egységes társadalmi-politikai régióként kapcsolta össze a Balkán eltérő fejlettségű és képességei különböző szintjén álló népeit.⁹

Sajnálatos módon éppen az érintett nemzetek újabb kori történetíróinak egy reprezentatív része volt az, amely extrém nacionalista pozícióból látva és láttatva saját „*nemzete*” szerepét a *közösségen* belül, sokáig kevés jelentőséget tulajdonított a közös balkáni múlt felfedezésének. Obolensky ezzel szemben hangsúlyozza: a középkor legnagyobb részében ezen országok egyértelműen *gazdag kozmopolita légkörben* éltek, fejlődésük sokban hasonló modellt követett. A későbbi nacionalizmusok gyökerei a 13–15. századig, Bizánc a félszigetről való kiszorulásáig nyúlnak vissza.¹⁰

Ennek az érának a meghatározó fejlődési folyamatait azonban már nem vizsgáljuk, figyelmünk elsősorban a kora középkor zavaros állapotaira irányul majd, amelyekből lassan kibontakozik egy mind sajátosabb történetföldrajzi régió képe. S miközben a Balkán egyéniséggé válik, geopolitikai karaktere is mind önállóbb alakot ölt.

⁵ BRÉHIER 2003. 437.

⁶ OBOLENSKY 1999. 13–14.; PAPADAKIS–MEYENDORFF 2002. 339–340.

⁷ ISIDORA 2003.

⁸ A Balkán megnevezéséhez és a fogalom kialakulásának nyelv- és kultúrtörténetéhez lásd még: TODOROVA 1997.

⁹ OBOLENSKY 1999. 17–18.; 22–25.; 40.

¹⁰ OBOLENSKY 1999. 15–16.

A sötét korszak (Kr. u. 5–8. század)

A Balkánnak szinte egésze, a Római Birodalom Kr. u. 395-ös, végleges kettéosztásától – amikor Flavius Arcadius atyjától, Theodosiustól, elnyerte a keleti területek császáranak címét – a bizánci impérium szerves részét képezte, s általában véve kevert etnikumú, de romanizált típusú lakosság lakta. Az elkövetkező évszázad legnagyobb krízisét egyértelműen a hunok átütő erejű, 440-es évekbeli betörése hozta – amely után azonban még sor kerülhetett a terület regenerálódására.¹¹

Sokkal problematikusabbnak bizonyult viszont a szlávok 6. századi megjelenése. A törzsszövetségi szervezet keretei közt élő népesség először csak kisebb betörésekkel hallatott magáról, de röviddel ezután, a Pontus-i vidékről érkező és a Kárpát-medencében megtelepedő avarok segéd- és szolgálhadaiaként, immár jelentősebb tömegekben fenyegette a birodalom északi határvidékét. Mivel I. Justinianos (527–565) császár ezalatt máshol, a perzsákkal, illetve nyugaton volt elfoglalva, a Balkán *pufferterület* lett (mint oly sokszor történelme során), amely defenzívára rendezkedett be s egyelőre sikerrel volt képes levezetni a portyázó hadak meg-megújuló támadásait.¹²

Menander protector azonban egy nagy, 578-as szláv hadjárat után már arról panaszkodik, hogy „itt [ti. a Balkán északi részén] vannak, élnek és háborítatlanul léteznek [...] olyan emberek, akik régebben elő sem mertek jönni az ősvadonokból.”¹³ Ioanes Ephesios szír történétíró keserű beszámolója is hasonlóképpen hangzik: „Pusztítottak, gyűjtogattak és fosztogattak egészen a »Külső falig«, úgyhogy zsákmányuk lett minden császári gulya – sok ezer – s a többi emberek gulyái is. És, íme, ezek mind a mai napig (az 580-as évekig) ott laknak, ott tanyáznak, ott időznek a római tartományokban, gond és félelem nélkül, fosztogatnak, öldökölnek és gyűjtogatnak: meggazdagodtak, van aranyuk és ezüstjük, méneseik és sok fegyverük. Megtanultak háborút viselni, jobban, mint a rómaiak, noha együgyű emberek voltak, akik mutatkozni sem mertek az erdőkön kívül és fátlan helyeken. Két-három hajítódárdát leszámítva azt sem tudták, mi a fegyver.”¹⁴

Ez a forrás már Maurikios császár (582–602) uralma alatt keletkezett, amikor az avarok és szlávok újabb, még erősebb rohamai árasztották el a Balkánt, s a birodalom fenyegető belső és külső anarchiája megpecsételte a defenzíva sorsát. Miközben Phokas (602–610) letaszította trónjáról az uralkodót, a szlávok berendezkedtek a területen. S miközben a katonai terror tisztító vihara során véget ért Bizánc késő-római időszaka, majd 610-től, Herakleios császár (610–641) reform-periódusa vette kezdetét, a Balkán belső területei már teljes egészében kikerültek a *baszileia* kontrollja alól. Mindemellett azonban Hérakleiosnak jelentős sikerei is voltak – a legnagyobb az avarok, a gepidák és a szlávok nagy, közös támadó erejének megsemmisítése volt Konstantinápoly falai alatt 626-ban (ezt követően a várost egészen a 9. századig nem ostromolták újra északról, és az avarok sem támadták többé ekkora erővel Bizáncot). A győzelem azonban még így is pürrhosi volt, hiszen ekkora végképp egyértelművé vált: Bizánc már nem rendelkezhet korábbi pozícióival nemhogy a Balkán, de a Pelloponészosz felett sem, ahol a szláv jelenlét nagyban megnövekedett. Sőt, a folyamat folytatódott a következő másfél évszázadban.¹⁵

A 626-os támadók között különösen kitűntette magát egy törökös nyelvet beszélő, steppei népesség, az *onogur-bolgárok*. Permanens jelenlétük meg-megújuló fenyegetést jelentett, a Don alsó folyásának környékéről ugyanis rendszeresen ki-kicsaptak a Birodalom jelentős területeire.

¹¹ OSTROGORSKY 2003. 65–68.; OBOLENSKY 1999. 61–62.

¹² KAZSDAN–LITAVRIN 1961. 50–54.; OSTROGORSKY 2003. 83.; LEMERLE 1954. 11–18.

¹³ KAZSDAN–LITAVRIN 1961. 54.

¹⁴ EPHEZIOSZ 1974. 87.

¹⁵ OSTROGORSKY 2003. 83–85.; OBOLENSKY 1999. 21.; 63–77.; SZÁDECZKY–KARDOSS 1998. 174–208.

Míg a másik, ebben az időszakban felemelkedő steppei hatalom, a kazároké, egyelőre igen jó kapcsolatokat ápolt Bizánccal,¹⁶ a bolgárok egy része Asparuch vagy Ispirich kánjuk vezetésével, a 670-es években, igen gyors ütemben telepedett át a Balkánra.¹⁷

Ez volt az ún. *dunai-bolgárok* nagyszabású honfoglalása, melynek következményeként a jövőbeni évtizedekben IV. Konstantin (668–685) és II. Justinianos császár (685–695, 705–11-ig uralkodott, és másodszorra már Tervel kánnak, Asparuch fiának támogatása segítette vissza a trónra!), háborúkba keveredett az újonnan létrejött állammal, melyet természetesen egyikük sem volt hajlandó elismerni. A steppei népesség azonban mindkét uralkodóval szemben bizonyította, hogy harcmódora gyorsan és magabiztosan alkalmazkodott a helyi viszonyokhoz. Így Bizánc végül nem tehetett mást, mint, Theopanes történetíró szavaival élve: „*a római név szegényére,*” belenyugodott az új államalakulat létezésébe.¹⁸

A 8. században, Tervel (700–718) kán uralma alatt még inkább megszilárdult a bolgár állam ereje, és 712-ben sikeresen hódítottak Thrákiában, Bizánc rovására. Thrákia stratégiaiag nagyon fontos terület, kiváló agráradottságai révén Bulgária éléskamrája lett. Mivel a Birodalomban ismét válság érlelődött, III. Theodosios (711–717) és utóda, III. Leo (717–741) is jó kapcsolatokat igyekezett fenntartani a bolgárokkal, így megindulhatott a kereskedelem a két ország között, mondhatni egyenrangú partnerségi alapokon.¹⁹

Az események kedvező alakulását a becsvágyó *baszileusz*, V. Konstantin és a belső anarchia révén egymást sűrűn váltogató bolgár kánok meg-megújuló háborúi szakították meg, a 750-es évek és 775 között. A dunai bolgár állam azonban ezt a rendkívüli erőpróbát is ki tudta állni, s még inkább meg tudta szilárdítani pozícióit. IV. Leo (775–820) így joggal rettegetett Kardam (777–802), majd az őt követő Krum kán (802–814) fegyvereitől. Az ő nagyszabású expanziós kísérleteik azonban csekély eredményt hoztak. Sőt, végül mindkét fél számára sikert jelentett a bolgár-bizánci háborúk végére pontot tevő békekötés 817-ben.²⁰

A Balkán nagy etnikai és politikai átrétegződésének zűrzavaros századai ezzel véget értek – a 400-as esztendőkből még romanizált terület a 9. századra alapvetően óriási változáson ment keresztül. Az 5. századi Balkánra ma már rá sem ismernénk – a 9. század eleji azonban jóval inkább emlékeztet a maira. S még 100 évnek sem kell eltelnie, a hasonlóság sokkal szembetűnőbb lesz.

Az új Balkán genezise (Kr. u. 9. század)

Konstantinos Porphyrogenetos szerint Herakleios császár uralmának idejére tehető a szerbek és a horvátok letelepedése a Balkánon. A *polihisztor-baszileusz* elbeszéli, hogy utóbbi etnikum a félsziget észak-nyugati részén, míg az előbbieketőlük délkeletre telepedtek le. Ez a földrajzi behatárolás nagyjából már megfelel a nem sokkal később kialakult Horvát, illetve Szerb Fejedelemség területének. Auktorunk hozzáteszi azt is, hogy mindkét „*nemzet*” azonnal hűséget fogadott Bizáncnak, ami – bár ezt ő nem említi – gyaníthatóan csak formális gesztus volt. A következő évszázadok horvát államalakulatai ugyanis lassan-lassan megszűntek a *baszileia* távolabbi érdekszférájához tartozni: nyugati keresztény, majd *közép-európai jellegű* identitásuk gyorsan

¹⁶ NOONAN 2006. 148–150.

¹⁷ RUNCIMAN 1930. 23–28.; NOONAN 2006. 160.

¹⁸ OSTROGORSKY 2003. 120.; RUNCIMAN 1930. 31–34.

¹⁹ BOLENSKY 1999. 87–90.; RUNCIMAN 1930. 34–35.

²⁰ OSTROGORSKY 2003. 177–181.; RUNCIMAN 1930. 35–71.

kifejlődött. S, amennyire ez lehetséges volt, a szerbek is igyekeztek megőrizni különállásukat. Tehették, hiszen a számos szláv törzs, amelyek korábban a területre érkeztek, elsősorban e két, eleinte területi-etnikai, később politikai-állami, még később pedig vallási-kulturális szempontból is kiemelkedő jelentőségű centrum felé kezdett orientálódni.²¹

A balkáni szlávok a 9. század elejére más szempontból is komoly fejlődést értek el: a helyi romanizált lakossággal (dalmátok, illírek, thrákok stb.) való keveredés, Bizánc hatása és saját törekvéseik nyomán, már áttértek a földművelésre és állattenyésztésre. A Birodalom befolyása azonban egyelőre pusztán közvetve hatott rájuk. Makedónia és Hellász partvidéke továbbra is Konstantinápolynak hódolt, de a félsziget belseje jelentős mértékben elszlávosodott lakosságot vagy elnéptelenedett területeket rejtett. „*Barbárrá lett vidékem / nyelvében is, külszínében is.*” – panaszkodott Ioánnés Geometrés, a 10. századi költő.²²

A területi és politikai fennhatóság hiányának dacára Bizánc igyekezete nem szűnt meg, hogy ismét szélesebb körű ellenőrzésre tehesen szert elveszett területei felett. A 8. században az ikonoklaszta eretnenség előtérbe kerülése, az ehhez (is) kapcsolódó belharok és az állandó arab háborúk egymással szorosan összefüggő problémái, a balkáni orientáció feléledését nem, vagy csak igen kevésbé tették lehetővé. A 840-es és a 850-es évektől azonban a birodalmi légiók folyamatos sikereket értek el az immár hanyatló hatalmat képviselő Abbászidákkal szemben, 863-as észak-anatóliai győzelmük után pedig már egyenesen ellentámadásba lendültek, ami egészen a 11. század második feléig, a szeldzsuk előretörésig, sikeresen folytatódott a Közel-Keleten. Közben véget ért a feudális anarchia kora is: III. Mikháél (840–867), majd I. Makedón Basileos (867–888) uralma alatt a Birodalom kultúrájának új aranykorszaka bontakozott ki, fejlett világi oktatással, jelentős társadalmi változásokkal – és, nem utolsósorban: nyugodt, konjunktúrát hozó évtizedekkel.²³

Ekkoriban kapott nagyobb lendületet az új balkáni themák létrehozása is. A themák Herakleios császár már említett reformjai nyomán megszervezett „*bizánci provinciák*”, saját egyházi (a konstantinápolyi patriarchátusnak eltérő mértékben alárendelt püspökségek révén) és világi igazgatással – utóbbi vezetője a *sztratégoi*, vagyis helyi katonai és közigazgatási irányítás *despotája* volt. A Balkánon a 9. század végéig kb. 10 ilyen egység jött létre.²⁴

Az első, még a 800-as esztendőök előtt kialakított balkáni themák (Hellász, Thrákia, Pelloponészosz, Makedónia stb.) közül Thrákia sorsa állandóan bizonytalan volt a bolgárokkal vívott háborúk miatt, a 789 után létrehozott Makedónia thema pedig kezdetben a valódi Makedóniának csupán szerény részét foglalta magába, és neve még évtizedeken keresztül is sokkal inkább kifejezte a terület visszaszerzésének igényét, mint annak tényszerű birtoklását.²⁵ A 870-es évekre azonban Bizánc ismét magáénak mondhatta az említett tartományokat, ahogy a 42 szélességi kör alatti, korábban már fennhatósága alatt álló, a Földközi-tenger partja menti területeit, (sőt, ezeken túl még Thrákiát és Dalmáciát is!).²⁶

Ezek sem voltak jelentéktelen fejlemények – de a legnagyobb diadalt mégis a bizánci egyház aratta ekkor, amely megerősödve került ki az évszázados küzdelmekből. A képromboló eretnenség 843-as konstantinápolyi zsinaton való eltörlése és az erős császári hatalom is szavatolta a kánon megszilárdulását, a krisztológiai és egyéb teológiai természetű viták mérséklődését. Az új

²¹ OSTROGORSKY 2003. 106.; LEMERLE 1954. 11–42.

²² KAZSDAN–LITAVRIN 1961. 65–66.; CHARANIS 1953.

²³ OBOLENSKY 1999. 94–97.; OSTROGORSKY 2003. 101.; 204–205.

²⁴ BRÉHIER 2003. 126–127.; OBOLENSKY 1999. 99–101.; OSTROGORSKY 2003. 174.; 176.

²⁵ OBOLENSKY 1999. 101.; OSTROGORSKY 2003. 202.; 221.; 224.

²⁶ OBOLENSKY 1999. 101–103.

korszak új törekvéseket hozott magával, melyek olyan rendkívüli képességű, szikár szellemű politikusokban öltöttek testet, mint Photios, a későbbi főkancellár és a konstantinápolyi egyetem egyik elöljárója, Leon Matematikus, a mechanika, a matematika, a természettudományok kiváló ismerője, vagy az a Konstantin, aki ugyan felettebb jártas volt a filozófiában és a teológiában, de elsősorban nem citált erényei okán ismerjük.²⁷

Nagyon valószínűnek látszik, hogy ez a magas szellemi intenzitású kör volt az, amelyben megszületett a Közép- és Kelet-Európa lakóinak bizánci térítésével kapcsolatos program. A teológiai túl ez a tevékenység a misszióban résztvevők az adott népesség helyi viszonyaira vonatkozó helytálló ismeretét is igényelte. Ehhez pedig olyan szellemi felkészültségre volt szükség, amelyet a tevékenységüknek otthont adó konstantinápolyi egyetem feltétlenül biztosíthatott. Maga Photios a 860-as években a morvák államába, a bolgárok közé, illetve (a frissen létrejött új keleti fejedelemségbe) a kijevi Ruszba vezető utakra is vállalkozott. De időközben kancellár lett, így mások vették át feladatkörét. Egyikük az arabok (őket a *Vita Constantini* szerint meggyőzte, hogy minden művészet Bizánctól származik), illetve kazárok közé is vezetett már követségeket. Konstantinról (Ciril) van szó, aki testvérel, Methodios-szal (Métód) együtt az egyik fő koordinátora a felélénkülő új missziós tevékenységnek.²⁸

Ez irányú munkásságukat III. Mihály, majd a berendezkedő Makedón-dinasztia égisze alatt, széles körben fejthetik ki. S miközben új témák, új „adókörzetek”, majd egyházmegyék és püspökségek jönnek létre a lépésről lépésre visszahódított Pelloponészoszon, ahol a szlávokat hellenizálták és a görög liturgiai nyelvvel „traktálták” – messze a határokon túl, Cirill és Métód már a kulturális türelem és az ügyes diplomácia egyedi kombinációjával kísérleteztek. Feladatuk nem volt könnyen teljesíthető – főleg a szilárd, markáns steppei identitású dunai-bolgár államban ütköztek nehézségekbe!²⁹

A bolgárok Omurtag kánjuk (817–831) békés uralma alatt kétségkívül belátták Bizánc nagyhatalmi primátusát, ugyanakkor, tudták azt is, hogy a Birodalom legalább olyan mértékben tekinti őket betolakodónak, amennyire ők megvetik a Birodalmat, vagyis annak beolvasztó jellegű politikáját). Vallásuk továbbra is a tengrizmus sajátos válfaját képviselte, de közülük többen már kezdenek lemondani őseik hitéről. Malamirnak (831–836), Omurtag utódjának, már saját öccsét, Enravotaszt is meg kellett öletnie, mivel kiderült róla, hogy a bizánci rítus követője.³⁰

Ugyanakkor nem zárkozhattak el a kulturális befolyás elől: írásbeliségük ekkor keletkezett, s egyúttal legkorábbi ismert emlékei, vagy görög nyelvűek, vagy saját nyelvük szavait, mondatait próbálták visszaadni görög betűkkel. Nincs feljegyzésünk arról sem, hogy az uralmuk alatt élő szlávoknak megtiltották volna az átkeresztelkedést. S a kereszténységnek, magának, sem voltak teljesen ellene. Borisz kán (852–889), bár elődeinél élénkebb kapcsolatokat kezdeményezett Bizánccal, már egyértelműen Róma és a frankok irányába igyekezett orientálódni. A Horvát Fejedelemség szoros, jó viszonyban állt a nagy riválisokkal – Bizáncnak nem hiányzott, hogy Aachen (pontosabban Salzburg) befolyása a Kelet-Balkánon is megnövekedjen. Ezért a bolgárok térítésének ügye elsődleges prioritássá vált a külpolitikában.³¹

Konstantin és Methodios, illetve missziós csapataik, a 860-as évek elején a vonatkozó kútfők szerint már rendkívüli eredményeket értek el e téren. 864-ben aztán III. Mihály császár, jelentős

²⁷ OBOLENSKY 1999. 96–97.; OSTROGORSKY 2003. 213–216.

²⁸ OBOLENSKY 1999. 96–98.

²⁹ OBOLENSKY 1999. 105–107.

³⁰ CRAMPTON 2007. 11–14.; RUNCIMAN 1930. 71–88.; 90–99.

³¹ CRAMPTON 2007. 14–16.; OBOLENSKY 1999. 107–111.; RUNCIMAN 1930. 92–98.

katonai demonstrációval érkezett Bulgária határára, és, minthogy Borisz helyzete éppen nem volt a legkiválóbb (a bizánciak túlerőben voltak, ráadásul éhínség is sújtotta országát), azonnal meg is hódoltatta a fejedelmet. A cár így a következő esztendőben kénytelen volt a chrodegang-i regula szerint térítő nyugatiak barátságát kevésbé preferálni (igaz, I. Miklós pápával, Rómával és a frankokkal továbbra is jó maradt a viszonya), és egész háza népével együtt a *baszileosz kegyelme folytán* felvenni a kereszténységet. Eközben Konstantin, Method és más püspökök buzgón és fáradhatatlanul, legfőképp pedig *büntetlenül* térítették a népet.³²

Bizánc széles és nagylelkű gesztusokat tett. Borisz a keresztységben a Mikháél nevet kapta, amivel az egyébként részeseknek csúfolt, és delírium hatása alatt két esztendővel később meggyilkolt III. Mikháél császár szimbolikus testvére lett. Photios, a kor kiváló hittudósa egy neki írt levelében Nagy Konstantínéhoz mérte igyekezetét és buzgóságát.³³ V. (Bölcs vagy Kazár) Leo (870–912) pedig még évtizedek múlva is büszkén emlékezett vissza erre az eseményre, mondván, hogy népeik „*testvérek, mivel egyazon hiten vannak.*” Hogy ez mennyiben jelentett Bizáncnak való behódolást, azt a hagyományokhoz ragaszkodó bolgár klánok felkelése is bizonyítja: rövid távon nem igazán. Még Borisz-Mikháél esetében is erős kétségek merülnek fel, hiszen több korabeli dokumentum is bizonyítja járatlanságát a kardinális hitelvekben. Ráadásul bosszantotta, hogy Bizánc *intendánsai* minden ügyébe és tevékenységeinek minden körébe beleszóltak. Ezért csakhamar élénkebben kezdett tájékozódni Róma irányában, hogy megvizsgálja: nem volna-e jobb mégis a nyugati hatás befolyását érvényesíteni hazájában, mint a keletét. Miklós pápa népének számos ősi szokását, kulturális tradícióját összeegyeztethetetlennek ítélte kereszténységgel. Nemhogy a többnejűséget, vagy a vallási, de még az ősi rituális hagyományokat is, mint pl. lófarkas zászló használata, kardra tett eskü csata előtt stb. Még a nadrág viselésére nézve is így nyilatkozott: „*supervacuum*”(felesleges).³⁴

Ennek dacára azonban az ő javára billent a mérleg: a Róma iránti hűség nem jelentett szoros függést, s jóval tágabb politikai mozgásteret biztosított, mint az Impérium beolvasztó jellegű politikája. 866 végére ezért pápai küldöttséget hívott országába, és kiűzte a görög papságot hazájából. Ez súlyos arculcsapása volt az *eklesiának*, s ezen keresztül nyilvánvalóan a *baszileiának* is. Ráadásul ezzel olajat öntött az ún. *filioque*-vita már amúgy is igencsak fellobbant tüzére. A pápát és az egyház egészét megosztó küzdelem odáig fajult, hogy 867-ben, a császár elnökletével Konstantinápolyba összehívott zsinat letette trónjáról Miklóst.³⁵

A keresztény egyház új feje, II. Hadrianus, még jelentősebb igyekezetet próbált kifejteni a bolgárok nyugati orientációjának érdekében, s az újra feltámadt huzavona során Bizánc minden erőforrást bevetett. Anastasius, a pápa könyvtárosa, elborzadva írta: „*a görögök nagy összegekkel vesztegették meg, és ravasz szofisztikával igyekeztek eltéríteni Boriszt Rómától.*” A cár azonban még mindig várt néhány esztendőt, mielőtt végleges döntést hozott volna. Végül aztán, 870 februárjában üzenettel fordult a még mindig üléselő zsinathoz – „*Melyik egyházhoz tartozzon országa – a rómaihoz vagy a bizáncihoz?*” – Mivel a pápa hívei kisebbségen voltak – az összegyűltek arra döntésre jutottak, hogy a bolgárokat az Impérium „*katolizálja*”. Borisz erre a válaszra számított, de nem akart nyílt döntést hozni Bizánc mellett – ezért tette meg ezt így, áttételes formában. A frank és itáliai térítők ismét elhagyták Bulgária területét, s megérkezett

³² CRAMPTON 2007. 15–16.; OBOLENSKY 1999. 110–112.; RUNCIMAN 1930. 99–105.

³³ DUJCEV 1965.

³⁴ OBOLENSKY 1999. 111–118.; DUJCEV 1949.

³⁵ OBOLENSKY 1999. 118–121.; RUNCIMAN 1930. 10–113.

Ignatiosz konstantinápolyi patriarcha *serege*, hogy immár hathatósabb eszközökkel „*terelje Bizánc aklába a tévelygő népet*”.³⁶

Mostanra Konstantinápoly is kénytelen volt nyugtázni: Bulgária a Balkán egyik rendkívüli jelentőségű, kulcspozíció és jelentős stabilizáló funkciót ellátó államalakulata, így különleges engedményeket kell kapnia. Érseke például, bár volt egy bizonyos enyhe *szuffragáneus* státusza, nagymértékű autonómiát élvezett a Birodalmon belül. Mi több: az egyházi hierarchiában a bolgár a legtöbb bizánci egyház fölé emelkedett. A *diokésziszek* (egyházmegyék) élén egyelőre Konstantinápolyból delegált püspökök álltak, de hamar kezdetét vette a helyi klerikusok elitjének képzése: az egykorú források szerint fiatal bolgár nemes ifjak kisebb serege kezdte meg tanulmányait Konstantinápolyban, Arszeniosz hégumenosz iskolájában – köztük Simeon herceg, Borisz fia is!³⁷

Az új rítus, az új helyzet teremtette konstelláció az államéletben könnyen nyomon követhető, de források hiányában nagyon nehezen rekonstruálható, amennyiben a társadalmi folyamatokat, az átrétegződéseket érintette. Bizonyos azonban: nagy szerep jutott benne a csupán kezdetben izolált státuszban élő szláv lakosságnak is. Ez utóbbi körülmény jelentőségét növeli, hogy a 9. század végén a bolgárok meghódították Közép- és Dél-Makedónia nagy részét, ahol ekkorra a kor viszonyaihoz mérten már igencsak jelentős lélekszámú, ráadásul a bizánci hatásoknak meglehetősen kitett szláv népség élt. Identitásuk még sokkal könnyebben formálható, alakítható volt, mint a törökös eredetű bolgár elité, s lélekszámuk, valamint jelentőségük korabeli növekedése révén az alsóbb néprétegekben is biztosíthaták a kereszténység gyorsabb terjedését. E folyamatok azonban még messze nem bizonyultak elegendőnek az igazán széleskörű integrációhoz.³⁸

Az azt segítő legfontosabb tényező ugyanis a közös liturgikus nyelv és írásbeliség volt. A 860 körül, módszeresen végbevett „*nyelvújítás*” nemcsak a bolgár népség „*asszimilációját*” segítette – a bizánci nemzetközösség létrejöttében is meghatározó szerepet játszott. A közös vallás után ugyanis a már emlegetett *identitás-csomag* másik legjellegzetesebb tartalma a közös *lingua franca*. A görög gyarmatosítás és a hellenizáció hatásaiban már eleve részeltetett, illetve a peloponészoszi területeken „*őshonos*” görög, efféle pozíciója már eleve adott volt. A szlávok számára azonban az aranykori Konstantinápoly olvasztótégelyében, 860 körül alakították ki az új „*szent nyelvet*”, az egyetem már többször említett missziós köreiből, s ebben is magának, Szent Konstantinnak (Cirillnek) jutott a főszerep. A munka eredménye nem vált volna univerzálissá és organikusá a Balkán általunk vizsgált területein (sőt, egy rövid ideig azoknál északabbra, Moráviában és Dalmáciában), ha nem táplálkozott volna univerzális és organikus hagyományokból. Az ún. *glagolita*³⁹-ABC, negyven önálló és egy kiegészítő jegyből álló konstrukció, amely tulajdonképpen saját írásbeliség lehetőségét teremtette meg a szláv népek számára, a Rusztól Thrákiáig, Mosaburgtól Pliszkáig. Konstantin és testvére, Methodios először Raszisztzláv morva fejedelem udvarában *tesztelték*, majd Rómában, párhuzamosan a konstantinápolyi zsinat bizánci sikereivel, meg is védték a liturgikus gyakorlatot.⁴⁰

Methodios 885-ös halálát követően azonban (Konstantin 869-ben hunyt el), V. István pápa áldásával, a passauai és salzburgi püspökségek módszeresen kiszorították az ezen a nyelven ígét hirdetőket Morávia és Dalmácia területéről. Ez egyrészt ezen államok további fejlődésének szempontjából meghatározó momentum, másrészt innentől kezdve Borisz pliszikai udvara adott

³⁶ OBOLENSKY 1999. 120–122.; RUNCIMAN 1930. 114–116.

³⁷ CRAMPTON 2007. 15–16.; OBOLENSKY 1999. 122.; RUNCIMAN 1930. 114–124.

³⁸ OBOLENSKY 1999. 122–124.

³⁹ A kifejezés a horvát *glagoljati*, beszélni szóból eredeztethető, amelyből a papság ottani megnevezése (*glagoljasi*) is származik.

otthont a „menekülő ortodoxiának”. Kelemen és Naum, a diaszpóra tulajdonképpeni vezetői, az uralkodó rendkívüli tiszteletét és megbecsülését élvezték. A később szentté avatott Kelemen legendája elbeszéli, hogy Borisz minden nap tanácskozott velük. Ha valóban így volt, nem ki-zárt, hogy a balkáni misszió további lépéseivel kapcsolatban, amelyek tekintetében a két leendő főpapnak rendkívüli szerep jutott.⁴¹ Akárcsak az immár szláv rítusú bolgár egyház pozícióinak megszilárdításában – amelyre szükség is volt Borisz 889-es lemondása után (szerzetesként fejezte be életét) – mikor Vladimir, a fia került hatalomra. Vladimir mindenben az uralmi, politikai és vallási visszarendeződés híve volt. Arnulf német királlyal egyezkedett, de a török-bolgár kultu-szoknak, szakrális gondolkodásnak sem szabott gátat. Senki sem sejtette, hogy uralma pusztán intermezzo: Borisz 893-ban még egyszer visszatért, megfosztotta koronájától, megvakította és bebörtönöztette fiát, majd Simeont (Konstantinápolyban nevelkedett gyermekét!) tette meg utódává. A később Nagynak nevezett Simeon (893–927) időszaka már a bolgár nagyhatalmúság, a megkérdőjelezhetetlen balkáni bolgár szupremácia első nagy korszaka, amelynek méltó ellenfelei támadnak a Makedón-dinasztia a Balkán visszaszerzésére törekvő császárainak személyében...⁴²

A szerbek szétszórzt *zsupanijei* (kisközösségei) a bolgár állam nyugati határain túl kezdődtek. A század elején e népesség egyértelműen lassú expanzióba kezdett a nyugat-Balkánon és elszige-telte magát Bizánctól. A bolgár nagyhatalommal való mind élesebb összeütközéseikről először 850 körülről értesülünk. Ekkor már egy fejedelmük, Vlastimir neve is felbukkan a forrásokban. A későbbiekben, I. Basileos idején, s gyaníthatóan a bolgár példát követve, ők maguk is belátták, hogy a szeparáció nem járható út, és követeket menesztettek az uralkodóhoz. „A császár” – írja Konstantinos Porphyrogenetos – „úgy fogadta őket, mint a jószágos atya, aki visszafogadja kíméletlen, lázadó fiát, és azonnal papokat és diplomatákat küldött hozzájuk.”⁴³ Baszileosz, tán szintén a bolgár tanulságokból okulva, minél szélesebb önállóságot igyekezett biztosítani nekik. A feltétel, szokás szerint ismét csak az „identitás-csomag” elfogadása volt. A folyamat nem zajlott le egészen zökkenőmentesen, de gyaníthatóan a 870-es évek közepére véget ért. Ekkorra a Biro-dalomnak már sikerült pacifikálnia a Balkánnak szinte egészét – még az ádáz kalózok hírében álló *narentán* törzsek is meghajtották fejüket a keresztvíz előtt és elfogadták a fennhatóságot.⁴⁴

Következmények és következtetések

A 9. század végére bizonyos értelemben eldőlt a félsziget további sorsa. Hellász és Makedónia szlávjai nagyrészt integrálódtak a helyi görög és egyéb népességbe, a kisebb törzsek pedig, ha másként nem is, vallási szempontból már mindenképpen alá voltak rendelve Bizáncnak. A bolgá-rok új identitása még formálódóban volt, de, a Birodalommal szemben megnyilvánuló markáns hatalmi politikájuk sem másíthatta meg a tény: a helyi népesség a keleti keresztény kultúrkör részévé vált, s ez kétségkívül Bizánc érdemeként realizálódott. A szerbek integrációja gyorsab-ban zajlott, ráadásul állami és vallási szempontból is bizonyos fokú különállásra tehettek szert, ami segítette a folyamatot. Ám sokáig nem tudtak olyan markáns tényezői lenni a félszigetnek, mint Bulgária, amely „a szláv keresztény civilizáció valóságos központjává”⁴⁵ vált. A szerb állam csak a 13. század második felétől kezdi „kinőni magát” – igaz, akkor annál gyorsabban teszi ezt.

⁴⁰ NEDELJKOVIC 1965. 15–16.; 19.; 58.

⁴¹ KUSSEFF 1948.

⁴² CRAMPTON 2007. 17–21.; SHEPHARD–FRANKLIN 2006. 96–98.

⁴³ DAI 29. fejezet. 125.

⁴⁴ RADOJCIC 1952.

Ami Bizánc és a régió további viszonyát illeti: a 10. század „tűzkeresztisége” lesz az erőpróba, amely bizonyítja, milyen megbonthatatlan is az újonnan kialakult struktúrák szilárdító szövege. Ekkor válik nyilvánvalóvá: az Impérium olyan erőt teremtett a Balkánon, amely, *ha kellett, még neki is ellenállt*. A nagy Simeon és Péter (927-969) uralma alatt virágkorát élő Bulgária komoly fenyegetést jelentett a Makedón-császárok nagyhatalmi törekvéseire nézve.⁴⁵ A formálódó szerb entitás ugyan küzdött a maga kétlakiságával (Duklja – Zeta, Crna Gora, vagyis Montenegró – és Raška a két hatalmi centrum), de, még a bolgárok uralma alatt is, megőrizte a maga integritását a kultúrkörön belül. A 10. században a Balkáni egyházak már a maguk *bizánci jellegű* eretnokségét is *kitermelték*: a bogumilok mozgalmát. S ha ez még nem lett volna elegendő: Horvátország a bizánci érdekszféráról való leválása I. Tomislav (925–928) és II. Típmir (928–935) uralkodók idejére végképp eldőlt, megmásíthatatlan tényvé vált.

A helyi struktúrák bizánci eredetét és jellegét jól mutatja, hogy, miután II. Basileos (976–1025) szétzúzta a bolgár államot és ismét uralma alá vetette a Balkánt (a horvát területeket leszámítva), a régió integrációja viszonylag gyorsan és zavartalanul ment végbe. Igaz, rövid ideig is tartott – a Komnenos-császárok korszaka már kései aranykora volt a *Baszileiának*. A hanyatlás a küszöbön állt, s a 13. századra Bizánc kiszorult a Balkánról (létrejött a Második Bolgár Cárság és vele szinte párhuzamosan a Szerb Királyság is), a 14. végére pedig nagyrészt már a Pelloponészoszról is.

Új korszak kezdődött: előbb a magyar, majd az oszmán nagyhatalmisság fenyegette a félsziget népeit, amelyek teljes egészében csak a 19–20. századra szabadultak fel az *idegen igák* alól. Magukra találásuk azonban nehéz és gyötrelmes folyamat volt, telve háborúkkal és kataklizmákkal, amelyek a kölcsönös sérelmek és gyűlölködés okozói lettek. A Balkán nyugodt, prosperitást hozó évtizedekre csak akkor lelt, ha meg tudott békélni önmagával. És ilyenkor, mindig, nagyban, a bizánci hagyományokra támaszkodott. Megtette ezt már a görög hivatalnokokra a helyi államélet megannyi területét rábízó oszmán adminisztráció is, ha pacifikálni akarta a régiót. De Jugoszlávia keleti területei dominanciájának is ez volt a záloga. Igaz, ez utóbbi (mármint Jugoszlávia) éppen azért volt rendellenes struktúra, mert a „*bizánci*”, az „*európai*” és az oszmán hatásra kialakult új, „*mozlim Balkánt*” próbálta egy egységbe foglalni, miközben e három meghatározó identitástudatot lassan, bizonytalanul, ám mégiscsak egyértelműen próbálta felszámolni – ez az évezredes fejlődés tükrében azonban nyilvánvalóan csakis *ad absurdum*-ként artikulálódhatott.

Bizánc integrációs politikája akkor volt a legsikeresebb, mikor tág mozgásteret biztosított Nemzetközössége népei számára. A grúzok vagy az oroszok közös tudata, többek között, azért őrzi mindmáig olyan változatlan formában a bizánci elemeket, mert a Birodalomhoz lazább politikai, gazdasági és kulturális függés kapcsolta őket. A Balkán példája is azt bizonyítja, hogy a lazább, sajátos nemzetközösségi, viszony erjesztően hatott a bizánci identitás terjesztésére, míg a minden más birodalomra is jellemző, kevésbé toleráns beolvasztó politika nem igazán járt hosszabb távú sikerekkel.

Ugyanakkor az is bizonyos: a bizánci befolyástól való szabadulás, ha egyszer egy állam Konstantinápoly hatósugarába került, szintúgy nem volt könnyű. A horvátoknak is bizonyos erőfeszítéseikbe tellett ez – de ott van a magyarok példája. Hierotheosz (akit Turkia, azaz Magyarország püspökévé is szenteltek!), és térítői, tanítványai, a 10. század második felében, az erdélyi *gyulák* támogatásával hosszabb távon talán jelentősebb eredményeket is képesek elérni,

⁴⁵ PAPADAKIS–MEYENDORFF 2002. 340.

⁴⁶ Vö. SHEPHARD–FRANKLIN 2006. 97.

ha a hatalma csúcán álló Birodalommal egyébként remek viszonyt fenntartó Szent István király, mondhatni, *nem számol le a bizánci hatással* (megdöntvén a gyulák hatalmát és leverve a II. Basileos által támogatott Ajtony lázadását). S, mint történelmünk példái igazolják, ez önmagában még nem jelentette a probléma teljes negligálását – az egészen a 13. század elejéig fennállt és rendkívül súlyos konfliktusokat, évtizedekig tartó háborúkat generált a két hatalom között.

Hasonló nyűgöt jelentett a függetlenedés Abházia számára is, amely a 8. századig autonóm státuszú, de bizánci uralom alatt álló terület volt. Amikor aztán „*meggyöngültek a görögök*”, II. Leon „*az abházok erisztavja*” (királya), mint azt a *Matiane* nevű grúz krónika írja, „*elszakadt tőlük*”. A *Matiane* azt is megemlíti, hogy az elszakadáshoz szükség volt a kazár kapcsolatok megerősítésére, sőt, a Nyugat-Grúzia birtoklása jelentette, megnövekedett pozíciókra is (és ne feledjük, a Birodalom válságának éveiben vagyunk!). A 9-10. században aztán „*Nyugat-Grúzia az abház királyok aktív közreműködésével kilépett a konstantinápolyi patriarchátusból és csatlakozott a mchetai katedrához*⁴⁷. Nyilvánvalóan nem lehetett könnyű dolog kiszabadulni Bizánc politikai erőteréből, de még ennél is nehezebb lehetett megszakítani vele az egyházi kapcsolatokat és megszüntetni Bizánc vallási-kulturális befolyását. Céljuk elérése érdekében az abház uralkodók felszámolták a görög püspökségeket, amelyek Konstantinápoly pillérei voltak, és helyettük újakat hoztak létre. Az új püspökségek a grúz kultúra műhelyeivé lettek...”. S tegyük még hozzá, hogy a grúz kultúra, bár megőrizte archaikus formáit, szekundér értelemben véve, egyértelműen a keleti keresztény kultúrkör részét képezve, mégiscsak része volt a bizánci nemzetközösség éltető szövetének...⁴⁸

Befejezés

Áttekintve a felidézett történelmi eseményeket, megállapítható, hogy minden kikövetkeztethető információ ellenére a bizánci hatás erejének és tartósságának van valamiféle misztériuma, amelyet racionális szinten nem lehet igazán releváns mértékben megragadni. A történelem számos birodalma, hosszabb vagy rövidebb története során, kísérletezett bár enyhébb vagy markánsabb presszióval a meghódított népeiségek felett, a *beolvasztásnak bizánci mértékéről* nem is álmodhatott. S csakúgy igaz: kevés történelmi struktúra mondhatja el magáról, hogy jelenléte ennyire nyilvánvaló és múlhatatlan, mint Bizáncé – akár éppen az általunk vizsgált Balkánon, akár a nemzetközösség egyéb államalakulatainak esetében.

A félszigeten Bizánc ma is releváns, mozgósító és egységesítő erő. De szelleme az ortodox világ egészét áthatja az orosz óhitűektől a Meteórák szerzeteseiig, a diaszpóráktól a patriarchátusokig. Szerepe összességében ambivalens, mert állandóan változó és bizonyára sok értékes elemét tüntette el az egyes „*beolvasztott*” népek korábbi kultúrájának. Ugyanakkor azonban hatása mindig a helyi sajátosságokra alkalmazva nyilvánult meg, s így olyan páratlan szellemi közegeket teremtett, s az érintett társadalmaknak olyan szilárdító szövetet adott, amely konszolidációs periódusokban és háborúk idején, egyaránt, ma is kisebb csodákra képes. A Balkán nemzetei pedig – ezt fenntartások nélkül megállapíthatjuk – jelenlegi állapotukban már nem is léteznének nélküle.

✱

⁴⁷ A grúz egyház tulajdonképpeni központja, nagyfokú autonómiát élvezett már a Kr. u. 4. századtól kezdve.

⁴⁸ Bíró 1995. 30–31.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÍRÓ MARGIT (1995): Az abházok és az Abház királyság megalakulása (8. század). *Keletkutatás*. A Kőrösi Csoma Társaság folyóirata. 1995 őszi. Szerk.: Dávid Géza és Fodor Pál. 23–35.
- BRÉHIER, LOUIS (2003): *A bizánci birodalom intézményei*. Varia Bizantina – Bizánc világa VII. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.
- CHARANIS, PETER (1953): On the Slavic Settlement in the Peloponessus. *Byzantinische Zeitschrift*. vol. 14. 91–103.
- CRAMPTON, RICHARD J. (2007): *A Concise History of Bulgaria*. New York, Cambridge University Press.
- DAI: BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN: *A Birodalom Kormányzásáról*. Moravcsik Gyula ford. Közoktatásügyi Kiadó, 1950.
- DUJCEV, IVAN (1949): *Die Responsa Nicolai I. Papae ad consulta Bulgarorum als Quelle für die bulgarische Geschichte*. *Fasschrift des Haus-, Hof- und Staatsarchivs I*. Wien. 439–462.
- DUJCEV, IVAN (1951): Au lendemain de la conversion du peuple bulgare. *Mélanges de Science Religieuse*. vol. 8. Lille. Facultés catholiques. 221–226.
- EPHESZIOSZ, IÓÁNNÉSZ (1974): *Ekklesiásztiké História*. Gyóni Máttyás ford. In *A bizánci irodalom kistükre*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 87.
- KAZSDAN, A. P. – LITAVRIN, G. G. (1961): *Bizánc rövid története*. Stúdium könyvek 25. Budapest, Gondolat kiadó.
- KAZHDAN, ALEXANDER (2006): A bizánci diplomácia fogalma. In SHEPHARD – FRANKLIN 2006.
- KUSSEFF, METHODIE (1948): St. Clement of Ochrida. *The Slavonic and East European Review*. vol. 27. no. 68. London. 193–215.
- LEMERLE, PAUL (1954): *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*. S. l., Presses universitaires de France.
- NEDELJKOVIC, OLGA (1965): Još jednom o hronološkom primatu glagoljice. *Studies of the Old Church Slavonic Institute* (in Croatian). no. 15–16. 1965 September. Old Church Slavonic Institute. 19–58.
- NOONAN, THOMAS N. (2006): *Bizánc és a kazárok: vajon különleges kapcsolat fűzte össze őket?* In SHEPHARD – FRANKLIN 2006.
- OBOLENSKY, DIMITRY (1999): *A Bizánci Nemzetközösség. Kelet-Európa 500–453*. Varia Bizantina – Bizánc világa 3. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.
- OSTROGORSKY, GEORG (2003): *A bizánci állam története*. Osiris tankönyvek. Budapest, Osiris.
- PAPADAKIS, ARISTEIDES – MEYENDORFF, JOHN (2002): *A keresztény Kelet és a pápaság felemelkedése. Az Egyház 1071 és 1453 között*. Varia Bizantina – Bizánc világa VI. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.
- RADOJCIC, GEORGES SP. (1952): La date de la conversion des Serbes. *Byzantion* vol. 22. 253–256.
- RUNCIMAN, STEVEN (1930): *A history of the First Bulgarian Empire*. London, G. Bell & Sons Ltd.
- SEKULIC, ISIDORA (2003): A Balkán. (Egy balkanofilosz jegyzetei). Rajsli Emese ford. *Üzenet*. Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat. 4. sz. *Volt egyszer egy ország...*
- SHEPHARD, JONATHAN – FRANKLIN, SIMON (2006): *A bizánci diplomácia*. Varia Bizantina – Bizánc világa XI. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.
- SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU (1998): *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest.
- TODOROVA, MARIA (1997): The Balkans: nomen. In Maria Todorova: *Imagining the Balkans*. New York – Oxford. Oxford University Press.